

A MUNKAVÁLLALÓK VILÁGA

PULAY GERGŐ

Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció

Az alábbi tanulmányban helyzetekről, kontextusokról és a róluk tudósító történetekről lesz szó.¹ Ezeket a tapasztalatokat és elbeszéléseket az köti össze, hogy tetten érhető bennük az *etnikai kategorizáció*, az *állampolgárság* és a *munkaerőpiaci pozíció* kapcsolata, illetve az, ahogyan ezt a magyarországi építőiparban dolgozó romániai magyar vendégmunkások értelmezik a mindennapi élet hivatalos és személyes kontextusaiban. Az etnicitásnak és az állampolgárságnak a migrációs gyakorlatban betöltött szerepét, valamint összefüggésüket a munkaerőpiaci pozícióval ebben a kontextusban érthetjük meg, hiszen a hozzájuk fűződő jelentések gyakran maguk is e kontextus termékei. Kérdésem az, hogy a kategorizáció egy olyan – látszólag nem az etnikai hovatartozásra épülő – formájában, mint a munkaerőpiaci pozíciók elosztása, az állampolgári és etnikai kategóriák hogyan válnak a társadalmi gyakorlatot befolyásoló tényezőkké. A társadalmilag létrehozott, erre hivatott intézmények által legitimált kategóriáknak a gyakorlati érvényesülése azt jelenti, hogy az érintettek azokat magukévá teszik, általuk identifikálják önmagukat, és határoznak meg másokat. A bemutatásra kerülő példák részben résztvevő megfigyelésből származnak, részben félig strukturált interjúkból, továbbá korábban megtörtént helyzetek interjújús rekonstrukcióiból. Az etnikai kategorizáció, az állampolgárság és a munkaerőpiaci pozíció különböző formában – kár egymással összefonódva – határozta meg azokat a szerepeket, melyeket a szituációk résztvevői, a történetek elbeszélői tulajdonítottak maguknak és másoknak. Ám a három tényező által létrehozott, társadalmilag

¹ A tanulmányhoz fűzött megjegyzéseikért köszönettel tartozom Feischmidt Margitnak és Turai Tündének.

egyenlőtlen szerepek találkozása mindegyik esetre jellemző. A tanulmányban amellet érvelek, hogy az építőiparban dolgozó migráns munkavállalók idegen állampolgársága és az abból adódó munkaerőpiaci következmények alapozzák meg azokat a különbségeket, melyeket az érintettek az etnicitás kategóriáival értelmeznek.

Állampolgárság és munkaerőpiac

Az identitás társas interakciók terméke, ezért értelmezését a társadalmi gyakorlat és a kategorizáció kontextusában kell elhelyeznünk. Ha elfogadjuk Jenkins megfontolásait, helyesebb identitás helyett identifikációról beszélni, vagyis a kölcsönös azonosítás folyamatairól, melyek során valaki vagy valakik belső identifikációja találkozik, dialektikus kapcsolatban kerül a rá, illetve rájuk vonatkozó külső meghatározásokkal, kategorizációs gyakorlatokkal.² Az etnikai besorolás és az etnikai hovatartozás kinyilvánítása minden esetben feltételezi a kategorizált és a kategorizáló szerepek kettőségét, együttes jelenlétét. E pozíciók társadalmi és gazdasági viszonyokba ágyazottak, ezért helyzetük egymáshoz képest gyakran egyenlőtlen.³ A *kategorizáló* és a *kategorizált* közti egyenlőtlenség létét igazolja, hogy előbbi rendelkezik azzal a hatalommal, mely a tőle származó definíciók érvényre juttatását, valósként és hitelesként történő megjelenítését lehetővé teszi. Az egyes pozíciókból tett meghatározások eltérő súlyát és hatékonyságát a megnevezéssel járó következményekben ragadhatjuk meg. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a mások által kategorizáltak számára nem létezik esély a kategorizáció tartalmának módosítására, átértelmezésére, vagyis olyan kísérletekre, melyek a megnevezés révén kialakított egyenlőtlen viszony felforgatására irányulnak. A mindennapi élet formális és informális kontextusaiban történő kategorizáció értelmezése révén arról tudhatunk meg valamit, hogy a lehetséges meghatározások terén mutatkozó sokféleséget hogyan kezelik maguk az érintettek, a felkínált szerepek és identitás-minták közül melyeket teszik magukévá, illetve melyekkel szemben – és főként hogyan – tesznek kísérletet az ellenállásra. Az azonban kétségtelen, hogy az emberi világ felosztására hivatott intézmények – így például a munkaerőpiac és az ott történő besorolás – fennmaradásának és működésének feltételei közé tartozik, hogy képesek legyenek megvonni az

² Jenkins, Richard: *Social Identity*. Routledge: London – New York, 2004.

³ Uo.

alternatív meghatározások alkalmazási lehetőségeinek, vagyis a megnevezés és értelmezés játékerének határait. Sandra Wallman szerint az etnicitás fogalmának használata egyaránt indokolt a társadalom és a munkaerőpiac szerveződése, valamint a társadalomról szóló tapasztalatok kialakításának módjai kapcsán. Ahogyan a munkaerőpiac szerkezetét befolyásolhatja és fenntarthatja az etnicitás, úgy maga az etnicitás is lehet a munkaerőpiaci szerkezet terméke.⁴

A romániai magyar vendégmunkások magyarországi jelenléte meghatározó a munkaerőpiac olyan szektoraiban, melyeket az informális, illetve feketegazdasággal való összefonódás jellemez, és amelyek ezzel együtt teljes egészében átrendeződtek a kapitalista átmenet során. A magyarországi építőipar rendszerváltást követő átalakulása jelentős részben a munkások rekrutációs bázisának változásával járt együtt. Erre vonatkozó pontos adatokkal – az ágazat informális gazdasággal való összefonódása és a jogi szempontból bizonytalan státuszú munkavállalók miatt – nem rendelkezünk, ám jelen dolgozat szempontjából talán fontosabb is a romániai magyar vendégmunkások körében elterjedt vélekedés: ha ők és a hozzájuk hasonló (pl. ukrán állampolgárságú) munkások elhagynák a magyarországi építőipart, a szektor valószínűleg rövid időn belül összeomlana. A hivatalos adatok hiánya ellenére feltételezhető, hogy a mai magyarországi építőiparban alkalmazott romániai vendégmunkások jelentős része olyan vállalkozóknál, alvállalkozóknál dolgozik, akik számára a külföldi munkaerő a vele járó kockázatokkal számolva is kifizetődőbb a hazainál. A munkaadók szempontjából úgy tűnik, hogy a romániai vendégmunkások alkalmazása az alacsonyabb bérezésük lehetősége, és a „szívós munkabírásuk” miatt előnyös, ugyanakkor a feketemunkával összefonódó ágazatokat érintő állami szabályzás következményei miatt hátrányos vagy kockázatos. A kockázatok mérséklésére azonban számos eljárás létezik: terepmunkám során például sok esetben találkoztam azzal, hogy egy vállalkozó hivatali kapcsolatai révén előre tudomást szerez a tervezett rendőri razziáról, és az adott napon külföldi állampolgárságú, vagy illegálisan-féllegálisan alkalmazott munkásait nem hívja dolgozni. Az építőipar jellemzően olyan munkaerőpiaci szektor, ahol jelentősebb előképzettség nélkül is lehetséges elhelyezkedni. Ez nem jelenti azt, hogy az itt dolgozó romániai vendégmunkások körében általános

⁴ Wallman, Sandra: The Scope for Ethnicity. In Ugyanó (szerk.): *Ethnicity at Work*. MacMillan: London, 1979. 1–14.

lenne a szakképzettség hiánya. A migráció „válság-jellegéből”⁵ adódóan könnyen előfordulhat, hogy valaki – lehetőség szerint csak átmenetileg – alacsonyabb kategóriájú munkát végez, mint amire megszerzett végzettsége hivatná. Hasonlóan erős indok lehet, hogy az otthon „szakképzettenek” minősülő munkavállaló ismeretei irrelevánsak az új technológiai környezetben, korábban megszerzett képzettsége ebben az értelemben értékelhetetlenné válik. Munkaerőpiaci besorolása emellett összefügg a migrációs stratégiákkal is: az építőiparban alkalmazott vendégmunkások többsége valamilyen értelemben átmenetiként tekint jelenlegi helyzetére, és további mobilitást tervez a foglalkoztatási hierarchiában, egy másik fogadó ország irányába, vagy pedig mielőbbi hazatérésre készül. Ez utóbbi törekvés egyfelől hasonló lehet a diaszpóra-tapasztalat kapcsán leírt „távoli jövőbe kitolt visszatérés” elképzeléséhez.⁶ Másfelől az utóbbi években a romániai magyar vendégmunkások körében szokványossá váltak azok a migrációs karrierrek, melyek a magyarországi munkavállalást követően a kibocsátó országban „folytatódnak”: így például Kolozsváron, ahol a budapestiekhez hasonló építőipari beruházások megjelenése a munka jellegét és technológiáját tekintve hasonló körülmények között teszi lehetővé az „otthoni” munkavállalást.

Milyen gyakorlatai léteznek az identifikációnak és a megkülönböztetésnek ezekben a kontextusokban? Az etnicitás vagy az állampolgárság kategóriái hogyan értelmeződnek a személyes tapasztalatokban? A migrációs folyamat során miben áll a kapcsolat a munkaerőpiaci pozíció, az etnicitás és az állampolgárság között? A feltett kérdések szempontjából a Magyarországon dolgozó romániai magyar vendégmunkások sajátos helyzetben vannak, mivel a rájuk vonatkozó magyarországi politikai diskurzusok, valamint a mindennapi közbeszéd rendkívül sokféle szerepet tulajdoníthat nekik – a „határon túli nemzetársaktól” egészen az „idegen, olcsó munkaerő”, vagy a „munkaerőpiaci–demográfiai tartaléksereg” megjelenítéséig. Az etnicitással és nemzeti hovatartozással kapcsolatban sokféle definíció van használatban, melyek más és más elképzeléseket tükröznek a társadalmi világot felosztásának legitím módjáról.⁷ Az empirikus kutatás

⁵ Sik Endre: A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. *Szociológiai Szemle*, 1992/1. 63–73.

⁶ Clifford, James: Diaszpórák. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium: Budapest, 2001. 155–159.

⁷ Bourdieu, Pierre: Classes and Classifications. In: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1984. 466–484.

egyik kézenfekvő feladata éppen ezért azoknak a szituációknak az értelmezése lehet, melyekben ezek a különböző meghatározások használatba kerülnek, s az érintettek interakciója során az identitással kapcsolatos egyezkedések, viták alakulnak ki közöttük. Ebből a nézőpontból értelmezhetővé válnak egyrészt azok a gyakorlatok, amelyekkel a fogadó ország intézményrendszere formális eljárások révén megnevezi és kategorizálja a bevándorlókat; másrészt azok a mindennapos interakciók, melyekben a migránsok és a fogadó társadalom tagjai különböző céljaiknak megfelelően alkalmazzák, átértelmezik, vagy éppen „elrejtik” és felülírják az etnikai hovatartozást jelölő kategóriákat.

A vendégmunkásokra vonatkozó kategorizációnak – pontosabban: a fogadó társadalom tagjaival szembeni megkülönböztetésének – két módját különíthetjük el: a döntően mindennapos interakciókban történő *etnikai kategorizálást*, valamint a megkülönböztetésnek azt a szervezetek által működtetett intézményes formáját, mely az *állampolgári hovatartozáshoz* kötődik. A kategorizáció két formájával más és más következmények járnak együtt, így különbséget lehet tenni azok között a szituációk között, melyeket a migránsok állampolgári-, illetve amelyeket etnikai hovatartozásuk alapján definiálnak, és ennek megfelelően élnek át. A vendégmunkások munkaerőpiaci vagy munkahelyi tapasztalatairól szóló történeteknek létezik egy olyan típusa, melyben alapvetően nem etnikai hovatartozásuk, hanem idegen állampolgárságuk alapján értelmezik helyzetüket. Az idegen – azon belül román – állampolgárság főnökeik számára olyan munkahelyi eljárásokra teremt lehetőséget, amelyek meggyőződésük szerint a magyarországi munkavállalókkal nem fordulhatnának elő. Így beszélt erről egy 32 éves, építőiparban dolgozó férfi:

„Megvolt a munkavállalási engedélyem, a cégnél én voltam az az ember, aki levezette a munkákat, tehát házat építettünk, amire megkértek, bármit megcsináltam. Jól is ment az elején, tényleg jól kerestünk, de elég sok ember volt a cégnél, nem tudom, miként működtek az anyagi dolgok, egy idő után kezdett kevesebb pénz lenni. Az emberek kezdtek elmenni, egy idő után ott találtuk magunkat, hogy minden magyarországi állampolgár kiugrott vagy elbocsátották azzal, hogy köszönjük, nincs szükségünk önökre tovább. Végül oda lyukadtunk ki, hogy csak mi, erdélyiek maradtunk a cégnél. Ez biztos üzletpolitika volt, mert minket sakkban tudtak tartani azzal, hogy munkavállalási engedélyünk volt, és munkavállalási engedéllyel annál az egy cégnél szabad csak dolgozni, amelyik céghez szól az engedély. És akkor jöttek

azok a dolgok, hogy harminc órát ledolgoztunk egy nap. Szóval harminc órát, 24 órából áll egy nap igazándiból, és mi harminc órát dolgoztunk le folytonos munkával. Mondjuk nem az a gond, hogy dolgozott az ember harminc órát, mert ledolgoztad, nem történt meg minden nap. De az, hogy ... azt mondták, hogy ... reggel hétkor odamentél dolgozni, és ... autóbá kellett ülni, elszabadni ide-oda-amoda, mikor tizenkét órát ütött az óra, általában az ember le szokott ülni ebédelni. Minket akkor is föl hívtak, hogy menjetek ide, menjetek oda-amoda, időnk nem volt se kajálni, semmire, szóval őszintén mondván olyan szemétségek mentek végbe, amit egy magyar állampolgárral nem tudtak volna megcsinálni. De velünk igen, mivel hogy mi rá voltunk kényszerülve arra, hogy eljussunk addig, hogy letelepedési engedélyünk legyen, hogy bárhova elmehessünk munkát vállalni.”

A külföldi munkavállalók legális magyarországi munkavállalására vonatkozó szabályzás és a tényleges gyakorlat közötti ellentét a munkába állás kezdetétől fogva meghatározó. A legális eljárás háttérében ugyanis az a feltételezés áll, hogy a migráns már Magyarországra való megérkezése és munkába állása előtt felvette a kapcsolatot munkaadójával, és közösen elindították a munkavállalási engedéllyel, vízummal és más szükséges iratokkal kapcsolatos eljárásokat. Úgy tűnik, hogy a gyakorlatban a folyamat általában inkább a fordított menetben zajlik: a migráns megérkezik Magyarországra, munkába áll, majd később legalizálja státuszát. A munkavállalói pálya első szakasza ennek megfelelően szinte mindig feketemunkával telik.

„Igazából az van, hogy kint dolgozik valaki, és van egy ismerőse, azt mondja neki, hogy gyere te is, mert egy vállalkozónál van munka, és akkor ő eljön dolgozni, és feketén nyomja, amíg megismerik, meg egy kicsit belerázódik a dolgokba. Ebben meg benne van a rizikó, hogy ha elkapják, akkor kitiltják. Először eljön, dolgozik, aztán megjön a munkavállalási engedélye, aztán majd ezután mehet a többi. És akkor van ez az időszak, ez a hónap, másfél hónap, amit úgy át kell valahogy vészelní.” (27 éves, férfi)

A munkavállalói státusz legalizálása költséges folyamat lehet a migránsok számára, mivel a munkaadók a bejelentéssel járó kiadásokat, járulékokat gyakran rájuk hárítják: kifizetik velük, vagy levonják bérükből. Mivel a migránsoknak magyarországi legális státuszuk fenntartása érdekében egy bizonyos szintnél magasabb adózott jövedelemre van

szüksége, az adózással a minimálbérhez képest járó többletet gyakran szintén velük fizettetik ki. Összességében tehát az idő és a pénz egyaránt olyan tényezők, melyeknél a vendégmunkások gyengébb alkupozíciója kedvező lehet a munkaadók számára.

„Az országot jártuk, a Vodafone-boltokat újtottuk föl, hát az is időhöz volt kötve, egy hónap alatt kész kellett legyen egy Vodafone-bolt, ami azt jelentette, hogy senkit nem érdekelt, hogy mennyi időt dolgozunk, az az egy hónap az meg kellett legyen, ha törik, ha szakad. Attól elkezdve, hogy a falbontás, sitt-elhordás, burkolás, és ami még a kőművesekhez tartozik, az mind kész kellett legyen két hét leforgása alatt. Volt, hogy egyben kellett dolgozni 14 órát vagy 16 órát, a túlórapénz meg ugyanannyi volt, semmivel se kaptunk többet.” (30 éves, férfi)

Az etnikai besorolás mindennapos formáival szemben lehetséges a visszautasítás, a tiltakozás vagy az ellenállás különböző módjainak alkalmazása (ezekről később lesz szó). Erre azonban az állampolgári besorolás, és a belőle származó munkaerőpiaci következmények esetében jóval kevesebb a lehetőség. Az így létrejövő meghatározások ugyanakkor nem feltétlenül járnak együtt az etnikai kategóriák használatával, vagy a különbségnek a *kultúra nyelvén* történő magyarázatával.⁸ A vendégmunkások ezzel kapcsolatos beszámolóiban az „erdélyiek” úgy jelennek meg, mint akik a magyarországi munkaadókkal és munkavállalókkal szemben gyengébb érdekérvényesítő képességeik alapján képeznek egy kategóriát közösen más, idegen állampolgárságú migránsokkal. Vagyis itt a különbség nem az etnicitás alapján fogalmazódik meg a munkaerőpiac szereplői közt.

A vendégmunkások érdekérvényesítése terén mutatkozó hátrányos helyzet fenntartásához (így például az azonos munkáért a magyarországi munkavállalókénál alacsonyabb bérek elfogadásához) hozzájárulnak munkaerőpiaci félelmeik. Ezek arra vonatkoznak, hogy jobban kell tartaniuk állásuk elvesztésétől, mint a „hazai” munkavállalóknak, törekedniük kell azoknak az esetleges konfliktusoknak, munkahelyi ellentéteknek az elkerülésére, melyeket mások úgy értékelhetnek, hogy ők kezdeményezték, vagy ők az okai.⁹ A konfliktushelyzeteknek ez a fajta kezelése, illetve az

⁸ Stolcke, Verena: A kultúra nyelvén. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium: Budapest, 1997. 186–202.

⁹ Vö.: A nemzetközi migráció kutatásában a bevándorló munkavállalókat *sztrájk-törőként* megjelenítő diskurzus abból indul ki, hogy a migránsok bizonytalan

elkerülésükre irányuló törekvés az állampolgári értelemben vett különbözőség elsajátításáról árulkodik. Magyarországi munkavállalókkal kapcsolatos munkahelyi tapasztalatairól így beszélt egy 28 éves férfi:

„Lassan-lassan láttam, hogy valamiért elkezdenek – hát – nem mondta rám senki, hogy román vagyok, hanem egyszerűen elkezdtek kiközösíteni. Nem bántak mondjuk rosszul velem, hanem hogy úgy fogalmaznak, nem is bántak velem sehogy. Szóval nem beszéltek velem, meg szóval – mert ugye négyen-ötven voltunk egy szakban, és akkor nem – ott mindenki megvolt egymással, én meg hiába próbáltam szólni vagy ilyesmi, csak úgy – ilyen tömondatokban beszéltek hozzám, hogy igen, nem, nem tudom mi. Nem nagyon kérdeztem rá, hogy miért csinálták, nem kerestem a konfliktust, mert nekem kellett az az állás, szóval – ahhoz, hogy itt tudjak maradni Magyarországon, kell egy állás – és – lassan-lassan kiközösítettek valamiért, a mai napig nem tudom miért.”

Az idegen állampolgárság munkaerőpiaci következményei, a migránsok számára jogilag elismert státuszt biztosító eljárás „rései” tehát az etnikai kategóriák használatától függetlenül létrehozzák a megosztott munkaerőpiacra jellemző viszonyok bizonyos feltételeit.¹⁰ Ezek a viszonyok párosulhatnak az etnikai kategorizációval. A migráció és az etnicitás kapcsolatával foglalkozó irodalom szerint az etnikailag szegmentált munkaerőpiacok kialakulásának egyik jellemző oka, hogy bizonyos szektorokban, alacsony presztízsű pozíciókban összpontosulnak egyes migráns kisebbségek tagjai, akik kezdetben nem terveznek hosszú távú berendezkedést a célországban, vagy az adott munkaerőpiaci szegmensben.¹¹ Reményeik szerint jelenlegi helyzetük csak átmeneti állapot, mielőtt hazatérnének, presztízsüket pedig törekednek továbbra is a kibocsátó társadalomból származtatni. (Mindez többnyire független attól, hogy ténylegesen mennyi ideig maradnak bevándorló-státuszban,

társadalmi és munkaerőpiaci helyzetük folytán nem vesznek, nem vehetnek részt a belföldi munkavállalók érdekvédelmi törekvéseiben. Ld. Brettell, Caroline: *The Emigrant, the Nation, and the State in Nineteenth- and Twentieth-Century Portugal: An Anthropological Approach*. In: Ugyanó: *Anthropology and Migration. Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. AltaMira Press: Walnut Creek – Lanham – New York – Oxford, 2003. 14.

¹⁰ Bonacich, Edna: *A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labour Market*. *American Sociological Review*, 38 (1972) 583–594.

¹¹ Wallman: *The Scope for Ethnicity*, i. m.

mennyire válik tartóssá alacsony munkaerőpiaci helyzetük, s hogy képesek-e kilépni onnan.) Ennek nyomán a rájuk vonatkoztatott etnikai kategóriák egy adott társadalmi és munkaerőpiaci pozíció meghatározását is kifejezik, és a gyakorlatban a címkézés, a stigmatizáció lehetséges eszközeivé válnak – függetlenül az érintettek magukra vonatkozó meghatározásaitól, és azok jelentéstartalmától. A megbélyegző társadalmi és etnikai kategorizáció hozzájárul az egyenlőtlen viszonyok reprezentációjához és legitimitációjához, így végső soron az újratermeléséhez. A munkaerőpiacon kialakuló *etnikai szegmentálódás* tehát nem magyarázható meg önmagában az eltérő etnikai hovatartozással. Olyan különbségekre vonatkozik, melyet a társadalmi cselekvők – „belföldi” és „idegen” munkavállalók, főnökök és bérmunkásaik – az etnicitás kategóriáival értelmeznek, de amelyek nem pusztán az etnikai hovatartozásból erednek. Az alábbiakban arról lesz szó, hogy a munkaerőpiaci pozíciók különbségei miként párosulnak, hogyan értelmeződnek etnicizáló formulákkal a romániai magyar vendégmunkások beszédében, és az őket érintő mindennapi szóhasználatban.

A „román stigma” – avagy a kettős kisebbség narratívá mintája

Az állampolgárság és a munkaerőpiaci viszonyok által megteremtett különbség etnicizálódása egyszerre két folyamatra vonatkozik: egyfelől arra, hogy az etnikai kategória mások szemében a munkaerőpiaci pozíció jelölőjévé válik; másfelől arra, hogy a különbségnek az etnicitásra épülő meghatározását azok is magukévá teszik, akikre az adott kategóriát vonatkoztatják. Utóbbira a Magyarországon dolgozó romániai magyar vendégmunkások esetében jellemzően akkor kerül sor, amikor kedvezőtlen munkaerőpiaci és társadalmi helyzetüket, valamint a velük szembeni munkaadói visszaéléseket úgy értékelik, mint ami – a „nem magyarként” való bánásmód révén – egy feltételezett nemzeti vagy etnikai szolidaritás megtagadását fejezi ki irányukba. Arról a jelenségről, hogy a romániai magyar migránsok és a magyarországi többség tagjai közt etnicizáló formulákat is magukban foglaló megkülönböztetési formák használatosak, az eddigi elemzésekben főként a *lerománózás* kapcsán esett szó.¹²

¹² Vö. Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk* 2002/2, forrás: http://www.korunk.org/2_2002/mo-ra_mozgas.html; Fox, Jon E.: National Identities on the Move: Transylvanian Hungarian Labour Migrants in Hungary. *Journal of Ethnic and Migration Studies* (2003) 29/3.

A magyarázatok különböznek abból a szempontból, hogy a jelenséget a migránsok elidegenítésének és megbélyegzésének eszközeként értelmezik,¹³ vagy ennél megengedőbb módon arra vezetik vissza, hogy a nemzet fogalmának magyarországi értelmezésébe a román állampolgárok nem kerülnek bele – vagyis a „román” megjelölés pusztán a politikai nemzet fogalmának definíciós előírásait követi.¹⁴ A mai magyar közbeszédben elterjedt gyakorlat, hogy a szomszédos országok lakóit az etnicitásra való tekintet nélkül ukránnak, románnak, szlováknak nevezik. Az a beszélő, aki szomszédait, munkatársait, vagy a minap látott Híradó szereplőit megnevezve azt mondja, hogy *románok*, az utólagos visszakérdezésre felelve pontosíthatja a megnevezést *romániai magyarokra*, vagy *magyarul beszélő románokra*. Mindezt teheti úgy, hogy az előbbi és az utóbbi kategóriák közti különbség pusztán a meghatározás pontosságában mérhető. A megnevezés azonban a címkézés, a stigmatizáció tapasztalatával járhat együtt azok számára, akikre vonatkozik.¹⁵ Ez nem csak az olcsó külföldi munkaerővel kapcsolatos konnotációk, vagy az érintettek számára is idegennek minősülő megnevezés eltávolító jellege miatt van így. A *román* és a *magyar* kategória közötti minőségi különbség a migránsok számára a kibocsátó társadalomból „hozott”, így részben már előzetesen „adott” jelentés. Mindez közvetlenül megfigyelhető akkor, amikor a megbélyegzett szerepbe kerülő erdélyi magyarok másokat – jellemzően a romániai románokat és cigányokat – okolnak azokért a tettekért, amelyeket a stigmatizációval nekik tulajdonítottak.¹⁶ Ez az áttétel a „lerománkozás” révén meghúzott határokat eltolja, a romániai magyarokat annak kedvezőbb oldalára helyezi.

„Félnek itt a románoktól. Végül is ez most faji kérdés szerintem, mert nem is a románoktól félnek, hanem a romániai cigányoktól. Azok átjönnek ide, ugye, mit csinálnak? Lopnak, gyilkolnak, amit el tudsz képzelni mocskos dolgot, mindent megcsinálnak. És hát mi van az útleveleinkben írva? Hát

449–466; Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, III. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2005. 43–58.

¹³ Fox: National Identities on the Move, i. m.

¹⁴ Horváth: A romániai magyar kisebbség, i. m.

¹⁵ Goffman, Erving: Stigma és szociális identitás. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Wesley János Lelkészképző Főiskola – Új Mandátum: Budapest, 1998. 263–295.

¹⁶ Feischmidt: A határ és a román stigma, i. m.

román állampolgár. És olyat is hallottunk már, hogy állítólag a debreceni Metróban ki van írva románul, hogy kérjük szépen, románok, ne lopjatok. Azért mondom, hogy a román nép teszi tönkre, és hát akkor az én útlevélemben is, akárhogy is, de az van írva, hogy én román állampolgár vagyok. Hiába van nekem magyar nevem, hiába tudok magyarul, és ami – egyesek szerint vicces, hogy én nem tudok románul. Sose nem is érdekelt, én magyar iskolába jártam, magyar környezetben, magyar család, magyar barátok, nem is volt ambícióm, hogy megtanuljam a román nyelvet. És hát ugye semmi közöm hozzájuk, de mégis leírnak miattuk, mert ők csinálják itt a disznóságokat.” (26 éves, férfi)

A „román” megnevezés az idegen munkaerő egyik szinonimájává vált Magyarországon, tekintet nélkül az érintettek állampolgárságára vagy etnikai kötődésére. A vendégmunkások ennek fényében határozzák meg magukat az adott környezetben, és alakítják ki elképzeléseiket a magyarországi többségről.¹⁷ Az alábbi beszámoló arról árulkozik, hogy a románként való megbélyegzés (vagy az attól való félelem) akkor igazán hatékony, ha az etnikai kategóriákkal együtt járó különbségek képzetéhez nem csak a magyarországi munkaerőpiac egyenlőtlenségeinek tapasztalata kapcsolódik hozzá, hanem a *Kelet–Nyugat lejtő* civilizációs eszményekre épülő attitűdök elsajátítása is.¹⁸ Ezek Magyarország felől nézve mind a románokat, mind pedig a romániai magyarokat a lejtő alacsonyabb pozícióba sorolják. Egy 34 éves építőipari alkalmazott így beszélt erről:

„Volt egy ilyen szorongás bennem, hogy lenéznek, hogy erdélyi tájszólással szólalok meg egy hivatalos helyen, ez némileg gátolt sok dologban, amibe nem mertem belefogni – tehát hogyha engedélyt kellett intézni, akkor inkább hívtam segítséget, hurcoltam a főnökömet magammal, hogy ő jöjjön el, – holott én is simán el tudtam volna mindent intézni. Nagyon későn jöttem rá, hogy a saját talpamon is meg tudok én állni, nem kell segítség.

¹⁷ Vö. a célország többségi társadalmában észlelt elutasítás és idegenellenesség, valamint a migránsok önmeghatározása – és egyben önszerveződése – közötti összefüggésről a Manchesterben élő pakisztániak kapcsán ld.: Werbner, Pnina: *The Migration Process. Capital, Gifts and Offerings among British Pakistanis*. Berg: New York – Oxford – Munich, 1990.

¹⁸ Vö. Melegh, Attila: *On the East–West Slope. Globalisation, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press: Budapest – New York, 2006.

Volt, amikor féltem, és nem éreztem kellő önbizalmat magamban. Talán sokszor nem is merté fölállalni az ember, hogy erdélyi. Pedig engem igazából nem ért atrocitás, – nem azt mondom, hogy szégyelltem, mert sose szégyelltem, csak – ha nem kérdezték, nem mondtam. Annyi negatívum történt, hogy nem igazán akartam dicsekedni evvel, hogy én erdélyi vagyok. Jöttek akkor ezek a negatív hírek, minden nap lehetett hallani, és van az emberekben egy olyan butaság, hogy nem tesznek különbséget, na, ha ez onnan jött, akkor ez mind rossz. Aztán egy idő után a barátnőmmel sikerült ezt a gátlást leküzdeni, hogy ez hülyeség. Történtek ilyenek, amikor kijöttünk, nem tudom, hallottál-e a Matróz kocsmáról, lent a rakparton, az volt az erdélyi melósok törzshelye. Na most a székely ember az olyan eléggé heves vérmérsékletű, és azt is hallottam, hogy minden híradóban bent volt, vagy a Kék fény hírekben, hogy verekedés volt a Matróz kocsmaiban. És elég sokat hallottam akkor a magyaroktól, hogy na megint ezek a románok agyonverték egymást meg minden, és akkor azt mondtam, hogy hát igazából inkább – nem reklámozom magam.”

*A tájszólás, a hivatali eljárásokkal kapcsolatos aggodalom, a verekedő székelyek és a Kék fény hírek – vagyis az idegenség „vadság” és „civilizáltság” terminusaiban való megjelenítésének, továbbá kriminalizálásának a tapasztalata – tehát egyaránt részei a román stigma jelentésének. Az előző fejezetben a vendégmunkásoknak a munkahelyi konfliktusok elkerülésére irányuló stratégiái kapcsán esett szó az állampolgári besoroláson alapuló munkaerőpiaci félelmekről. A stigmatizáció és az ennek elkerülésére való törekvés párhuzamban áll ezzel a jelenséggel. Ahogyan a konfliktusok kerülésével a munkahely elvesztésének – az állampolgári besorolással kapcsolatos – esélyeit törekednek mérsékelni, úgy a származási hely vagy a hovatartozás elrejtése, „nem reklámozása” a mások általi kedvezőtlen etnikai megbélyegzést igyekszik megelőzni. Ám míg az előbbi félelmek az állam és más intézmények formális tekintélyén alapulnak, addig az etnikai címkét használó stigmatizáció döntően a mindennapi élet informális helyzetieihez fűződik, így vele szemben több a lehetőség az ellenállásra, tiltakozásra vagy elutasításra. A stigmatizálás elkerülésének egyik formája az, hogy a migráns törekszik *nem használni* a regionális dialektust, vagyis kísérletet tesz a megbélyegezhető identitás egy elemének elrejtésére. Egyik beszélgetőtársam (24 éves férfi) felidézett egy esetet, amikor egy diszkóban úgy ismerkedett meg egy lánnyal, hogy budapestinek adta ki magát. Saját lakásaként említette meg*

a XIII. kerületi albérletet, ahol társaival él. Mint mondta, akkor már elég régóta dolgozott Magyarországon ahhoz, hogy szükség esetén át tudjon váltani az otthoni dialektusból „magyarországra”. Az az érzése, hogy ha nem tett volna így, akkor előfordulhatott volna, hogy „parasztnak”, „erdélyinek” vagy „románnak” nézi partnere (mindhárom kategóriát megemlítette). „*Próbáltam átvenni az itteni stílust*” – mondta, ami alatt a beszéd sajátosságai mellett a Budapesten divatos öltözködést is értette.¹⁹ A megbélyegezhető hovatarozás egyes elemeinek elrejtése, így például a dialektus „nem használása” jellemzően a nyilvános térben használt stratégia. Amikor a vendégmunkások saját környezetükben vannak – ismerőseik körében, vagy lakhelyükön – gyakran humorizálnak a budapesti nyelvi divatokon, parodizálva a beszédet és a beszélőket egyaránt. Ilyenkor maguk kategorizálnak a nyelvhasználathoz társított minőségképzetek alapján: a budapesti nyelvhasználat egyes formuláinak ironikus emlegetése része az egyenlőtlen viszonyok szimbolikus megfordítására tett kísérletüknek. A nyelvi módokra való ilyen hivatkozások egyúttal átteleles formáját képviselik a magyarországiakat „korcsosulással” azonosító véleménynek, melynek más esetekben nyílt megfogalmazásaival is találkozhatunk. Ezt általában a Magyarországon gyakorinak tartott „idegen eredetű” vezetéknevekkel igazolják.

A *lerománosítás* értelmezésével kapcsolatban nemcsak a kutatók, hanem az érintettek körében is többféle magyarázat és többféle stratégia létezik. Előfordulhat ugyanis, hogy a migránsok az esemény utólagos értelmezésekor „felmentik” a kategorizáló helyzetében lévőket azzal, hogy nem szükségszerűen rossz szándékból, hanem tájékozatlanságból, tudatlanságból használták a „román stigmát”. Ebben az esetben a stigmát úgy értelmezik, mint ami sokkal inkább használóját minősíti, semmint azt, akire irányul. A megnevezéssel járó hátrányos besorolás tehát megfordítható, amire elsősorban a kategorizáció informális, tehát befolyásolható jellege miatt van lehetőség. A szerepek megfordítása – mint a stigmatizációnak való ellenszegülés – ugyanakkor maga is feltételezi az adott szerepek és meghatározások elsajátítását, ennyiben maga is a külső kategorizáció egyik következménye.²⁰ Egy építőmunkás így határozta meg ezt a jelenséget:

¹⁹ Részlet a kutatás során vezetett terepnaplóból (2004. 06. 12.)

²⁰ Jenkins, Richard: Categorisation and consequences. In: Ugyanó: *Social Identity*, i. m. 160–175.

„Ez a lerománózás olyanoknál van, akiknek halvány lila gőzük nincs, hogy ki merre, honnan, érted. Hogy merről fúj a szél, meg mi is volt akkor. Nem is tudja, érted, ezek az ilyen primitív emberek.” (25 éves, férfi)

A mindennapi életben történő etnikai kategorizációnak tehát az állampolgári besorolásnál nagyobb „játéktere” van. Szintén ebből adódnak azok az esetek, amikor a honosítás folyamatában már előrehaladott, akár már kettős állampolgársággal rendelkező migránsok továbbra is a „lerománózásra”, az etnikai kategóriákon alapuló stigmatizáltság tapasztalatára építik önmeghatározásukat.

Eddig a korábbi értelmezésekhez hasonlóan magam is úgy tekintettem a román stigmára, illetve a stigmatizáció gyakorlatára, mint ami valamilyen megtörtént inzultusra vonatkozik, melynek során valakik az érintettet – számára derogáló módon – románként nevezték Magyarországon, vagy esetleg az országhatáron. Az interjúk elbeszélésekben azonban a stigmatizáció sok esetben nem így merül fel. A lerománózás nem feltétlenül önmagában, egyetlen esemény meghatározásaként kerül említésre, hanem egy identifikációs minta részeként: a *kettős kisebbség* tapasztalatának megfogalmazásaként, illetve annak egyik oldalaként. A Magyarországon használt *román* megnevezés ugyanis a romániai *bozgor* (mely a romániai magyarok értelmezése szerint románul azt jelenti: *hazátlan*²¹) megnevezéssel áll párban, vagyis a két kategória nem független egymástól, jelentésüket egymáshoz való viszonyukban nyerik el: „*ott bozgoroknak mondanak, itt meg románoknak*”. Ez a minta a fogadó társadalom és a migráns viszonyának meghatározása mellett egy annál általánosabb – egyúttal már az etnicitás kategóriáival megalkotott – keretet ad többség és kisebbség kapcsolatának értelmezéséhez. Vagyis egy kollektív elbeszélési sémával, konvencióval van dolgunk, olyan történetekkel, melyeket nem kell végigmondani, csak előhívni, mivel implikációikkal együtt részét képezik egy közös társadalmi tudásnak.²² A román stigma említése ennek a narratív mintának a részeként jelenik meg, és az ezzel járó utalásokat

²¹ A *bozgor* szó etimológiájával kapcsolatos problémákról ld. Szilágyi N. Sándor: *Bozgor*. In: Ugyanó: *Mi egy más. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó: Kolozsvár, 2003. 713–717.

²² Ld. Kovács Éva – Melegh Attila: „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is” – Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében. In: Sik Endre (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA Politikai Tudományok Intézete: Budapest, 2000. 107.

akkor is magában hordozza, ha csupán egy megélt eset vagy tapasztalat elbeszéléséről van szó. Egyáltalán nem biztos, hogy a kettős kisebbség narratív mintájának alkalmazóival mind egyformán megtörtént a történetben szereplő többszörös inzultus. Valószínűnek tűnik, hogy a minta alkalmazása gyakoribb vagy elterjedtebb annál, mint ahányszor a benne (továbbá implikátumaiban) szereplő események megtörténtek. Ám mégis hibás volna azzal zárni a gondolatmenetet, hogy ebben az esetben „hazugságról” van szó, olyasvalamiről, ami nem is feltétlenül történt meg, nem fedi a valóságot. Terepmunkám során egyik meghatározó élményem volt, hogy a román stigmával kapcsolatos történetek milyen jelentős formai és tartalmi hasonlóságot mutatnak, függetlenül attól, hogy az elbeszélők mennyi ideje voltak vendégmunkások Magyarországon, vagy hogy Romániának, Erdélynek pontosan melyik részéről érkeztek.

A kettős kisebbség narratív mintája a vele kapcsolatos beszámolóokban először jellemzően mint „általános igazság” jelenik meg, és csak később kapcsolódnak hozzá személyesen átélt tapasztalatok, történetek elbeszélései. Az is előfordulhat, hogy a narratíva alkalmazását „igazoló” személyes érintettség történetei csak akkor kerülnek elő, ha az interjúer egy ilyen eset elmondására külön megkéri beszélgetőpartnerét. A kettős kisebbség narratív mintájának további jellemzője, hogy az első említés többnyire többes számban történik. Tehát a beszéd korábbi modalitásától függetlenül az elbeszélő itt nem pusztán önmagára, hanem a Romániából elindult migránsokra általában utal, saját magát pedig nem egyénként jeleníti meg, hanem e csoport „közös sorsának” (vagyis a kettős kisebbség tapasztalatának) részeseként. Az itt következő részlet elbeszélője – Budapesten dolgozó 32 éves építőmunkás – az idézett szakaszt megelőzően hosszabban számolt be a magyarországi építőiparban szerzett tapasztalatairól, melyeket a „*kihhasználás*” és a „*visszaélések*” fogalmi alá rendezett. Ennek a szakasznak a végén mondta a következőket:

„... úgy érezzük, hogy magyar ajkúak vagyunk, és vagyunk annyira magyarok, mint az itteniek, és sokszor lerománoznak, ami fáj. Ezt így érezzük mi. Mivel hogy otthon azt mondják nekünk, hogy hontalan, itt meg azt mondják, hogy román.

– Fel tudnál idézni egy ilyen esetet?

Dolgoztunk a cégnél, mivel hogy sok, rengeteg dolog volt, tervrajzokat, azokat kellett olvasni, meg hát – sok olyan dolog van egy építkezésbe, ami hozzáértést igényel, és az ember meg szokta vitatni olyan emberekkel, akik

hozzáértének. És bizony volt egy olyan magyarországi ember, aki – azt mondta, hogy mit akarsz te hülye román, nálatok még törvények sincsenek, mit akarsz te itt építkezni? Menj haza Romániába! Erre igazándiból annyit tudtam mondani, hogy akkora magyar vagyok, mint te. Ennél többet nem. A másik dolog meg, a szakmai vitáról annyit, hogy – vagyok olyan szakember, mint ő. Aztán arrafele azért a kollégák meg az emberek elég normálisak. Aki dolgozik, megdolgozik a pénzéért, mint ezek is, az én kollégáim, normálisak, nem mondhatok semmi rosszat róluk. Nem éreztetik velünk, hogy igenis erdélyiek vagyunk vagy románok. Ugyanúgy dolgoznak ők is, mint mi. Ez az egész ember volt, aki nem tudott viselkedni.”

A kettős kisebbség narratív mintája tehát a személyesen megélt élet-történetben való teljes lehorgonyzása nélkül is érvényes lehet az elbeszélők számára. Egy tágabb azonosulás elfogadását fejezi ki mindazokkal, akikkel az elmondotthoz hasonló inzultusok történtek, akiket megbélyegeztek – Romániában vagy Magyarországon, a múltban vagy a jelenben. Mindez akár részben független is lehet, vagy mint azt az iménti szakasz tanúsítja, a beszámoló során el is válhat a személyesen átélt események rekonstrukciójától. Míg a többes számú, közös narratív mintát nem kísérték megszorítások, addig az egyéni tapasztalat felidézésében megjelentek a „normális” emberek, kollégák. Úgy tűnik, hogy a kettős kisebbség narratív mintája akkor képes teljes egészében kifejezni a neki tulajdonított jelentést, ha az individualitás szintje fölött, közösen átélt élményként fogalmazódik meg. Így tehát túlmutat az egyénileg megélt események egyszerű rekonstrukcióján – habár segít értelmezni azokat –, sokkal inkább egy társadalmilag felkínált azonosulási minta elfogadására utal.

Az interjúk elemzése alapján úgy tűnik, hogy ez az egyik legerőteljesebb identifikációs minta a vendégmunkások körében. Ezt az is bizonyítja, hogy azok is utalnak rá, akik nem alkalmazzák, és a származás és a stigma diskurzusán kívüli önmeghatározást törekednek kialakítani – vagyis miközben maguknak egy másik azonosulási formát keresnek, utalást tesznek arra, hogy *mások* hogyan beszélnek minderről.

„Sok erdélyinek az a baja, hogy otthon azt mondják neki, büdös magyar, érted, és akkor eljön Magyarországra, akkor meg büdös román, szóval akkor az egy kicsit olyan furán érinti az embert. Nekem nem voltak gondjaim azzal, hogy nem tudok beilleszkedni. Bárhova elmentem, én a negyedik-ötödik mondat után már elmondtam, nem titkoltam soha, hogy

marosvásárhelyi vagyok. Ki hogyan tudja elfogadni, hogy micsoda, ne érezd magad attól hátráltatva, hogy te erdélyi vagy, vagy ukrán, vagy bármi. Ha így indulsz, akkor már lehet, hogy eleve másként állnak hozzád az emberek, így vettem észre.” (26 éves, férfi)

A tanulmány végére eljutottunk tehát a stigmatizáció munkaerőpiaci alapjaitól és helyzeti megnyilvánulásaitól az ezekre épített kettős kisebbségi identifikációs mintán át az utóbbihoz képest megjelenő alternatív önmeghatározási kísérletekig. A kettős kisebbség narratív mintája nem az egyetlen, de minden bizonnyal az egyik legerőteljesebb minta a vendégmunkások önmeghatározása során. Nem csupán azért bizonyul hatékonynak, mert széles körben ismert, és mert könnyen felismerhető narratív konvenciókra épül. Ezen túlmenően a vendégmunkások számára a *kultúra nyelvén* képes erőteljes – történeti előképeket sem nélkülöző – magyarázatot adni az átélt munkaerőpiaci visszasságokra, amelyeket általában a részükről – legalábbis kezdetben – elvárt szolidaritásformák hiányából vezetnek le. A kettős kisebbség narratív mintája tehát azt jelenti, hogy a vendégmunkások a munkaerőpiaci egyenlőtlenségekből és a stigmatizációból származó tapasztalataikat egy olyan narratíva segítségével értelmezik, mely a ténylegesen megélt események „felett”, az emlékezés és elbeszélés szintjén alkotja meg a származáson (és az idegenségen) alapuló közös sors képzetét. Ez az identifikációs minta sokféle tapasztalatot képes magába olvasztani, magához idomítani – más tapasztalatokat pedig elfedni – egy egyszerre több országban létező kollektivitás hangsúlyozásának javára.

Az alábbiakban egy építőipari cég romániai magyar dolgozóival készített fókuszcsoporthoz készített beszélgetésből idézek egy részletet. Egy 26 éves és egy 28 éves férfi párbeszéde közvetlen példát nyújt az etnikai kategorizáció és a munkaerőpiaci besorolás közt felállított összefüggésre – melyet végül a kettős kisebbség narratív mintája foglal keretbe.

- „...nagy hátrány Romániában például a magyar név.
- Hát igen.
- Tehát hogyha magyar származású az ember, akkor azt nagyon – lealacsonyítják. Ha megnézed, hivatalokban a jobb munkahelyeket mind románok foglalják el. A magyarok azok cipőgyárba, ruhagyárba, össze-vissza, ahol el tudnak helyezkedni. Benzinkutaknál, az építőiparban, itt meg ugye pont a fordítottja. Itt, mivel román állampolgárok vagyunk, egy hivatalba biztos nem engem vennének fel először.

- Ez egy ilyen ...
- ördögi kör.
- Ördögi kör – ezt mindenkinek elmondom, aki mond valamit rám, hogy az a baj, hogy – Romániában az a baj, hogy magyar vagyok, itt meg az a baj, hogy román vagyok. Mert van, aki így gondolkodik sajnos. Hú, Romániából jöttél, román vagy, aztán kész. És találkoztam már pár ilyennel.”

Összefoglalás

A nemzetközi migráció problémái, a fogadó országok bevándorlóokra vonatkozó eljárásai, valamint a migránsok etnikai hovatartozásával kapcsolatos eltérő meghatározások következményei számos európai országban az elmúlt években kerültek a figyelem előterébe. A magyarországi építőiparban dolgozó romániai magyar vendégmunkásoknak a magyarországi munkavállalókénál hátrányosabb pozíciókba való besorolását az állampolgárság intézménye (pontosabban az *idegen* állampolgárság) alapozza meg, amely munkaadói visszaélésekre teremt alkalmat az egyik oldalon, és gyengébb érdekérvényesítési lehetőséget tesz lehetővé a másikon. Így a migránsokra vonatkoztatott etnikai kategóriák az adott kontextusban az alacsony munkaerőpiaci pozíció – és a vele azonosított *társadalmi hely* – jelölőjévé, a stigmatizáció lehetséges eszközeivé válnak. A vendégmunkások munkaerőpiaci és társadalmi helyzetük mindennapos következményeit egy feltételezett etnikai–nemzeti szolidaritás megtagadásaként értelmezve maguk is hozzájárulnak a különbség etnicizáló értelmezéséhez. A kettős kisebbség narratív mintája – s benne a *bozgor* és a *román* egymást értelmező kategóriája – e tapasztalatokat a stigmatizáltság közös sorsának képzetében kapcsolja össze, ennek megfelelően elválnak a személyesen megélt tényleges inzultusok tapasztalatától. Ez a minta a társadalmi különbségekre az etnicitás nyelvén ad magyarázatot, így az egyénhez képest elvonatkoztatott, a magyarországi és a romániai többséggel szemben egyaránt érvényes kollektív identifikációt tesz lehetővé.